

ASKERİ DARBELER VE TOPLUMSAL ETKİLERİ: 1960, 1971 ve 1980 DARBELERİ

Ercan Sözer

Atılım Üniversitesi

Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Öğrencisi

Darbe, Türk Dil Kurumu tarafından “bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi” olarak tanımlanmıştır. Türkiye’de bu güne kadar gerçekleştirilmiş olan üç askeri darbenin ortak noktası halkın isteği veya desteği aranmaksızın Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) İç Hizmet Kanunu’nun yorumlanmasıyla yapılmış olmasıdır. 1960, 1971 ve 1980 darbeleri, askeri yetkililerin sivil otoriteye karşı sivil halk adına ve Türkiye Cumhuriyeti’nin devamlılığını sağlama iddiasıyla yapılmıştır. Sivil otorite ya da sivil halk askeri darbeyi istememiş buna rağmen askeri yönetim sivil halk için kendi doğrularına göre karar vererek darbeleri gerçekleştirmiştir.

Bu makalede, üç askeri darbe nitelikleri ve toplumsal sonuçları bakımından değerlendirilecektir. Türkiye’de askeri darbelerin gelişimi ile ilgili genel kanı dış güçlerin özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) Türk Silahlı Kuvvetleri’ni yönlendirmesiyle olduğu yönündedir. Darbeler üzerinde çeşitli dış güçlerin farklı derecede etkileri olmakla birlikte, darbe ortamının oluşmasında iç dinamiklerin etkileri daha fazladır. İç dinamikler darbeyi meşru kılacak ortamı hazırlamadığı durumda dış güçlerin darbelerde yönlendirici olması neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla, bu çalışmanın odağı dış faktörler değil iç faktörler olacaktır.

Türkiye toplumunun deneyimlediği ilk askeri darbe olan 27 Mayıs 1960 darbesi öncesine ilişkin çeşitli yazarlar ülkede bir ‘bunalım’ın olduğuna işaret etmişlerdir. ‘Bunalım’ a yol açan gelişmelere ilişkin olarak ise genellikle Demokrat Parti’nin (DP) otoriterleşmesi ve bu doğrultuda seçim kanununda muhalefet partisinin aleyhine

değişikler yapmak, muhalefette bulunan Cumhuriyet Halk Partisine (CHP) baskılar yapmak, yargı mensupları ve diğer devlet memurlarına çeşitli baskılar uygulamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenini yargısal yetkilerle donatmak gibi uygulamalarda bulunmasına işaret edilir. Ayrıca, 1955'lerden itibaren ekonomik büyümenin durma noktasına gelmiş olması ve DP iktidarının halkın belli kesimlerine verdiği sözleri tutamamış olması da bunalımı hazırlayan etkenler olarak görülür. Aslında DP iktidarı ekonomideki kötü gidişe paralel bir şekilde otoriteleşmeye başlamış ve özellikle CHP döneminde kökleşmiş olan bürokrasinin gerek askeri gerekse sivil kanadına karşı sert tedbirler almaya başlamıştı. Ordu tarafından çeşitli yollarla uyarılan Demokrat Parti 27 Mayıs 1960'da askeri bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır (Eroğul,1990). 27 Mayıs darbesi özellikle Ankara ve İstanbul'daki halk ve aydınlar tarafından sevinçle karşılanmış, ancak diğer bölgelerde yaşayan halk bu durum karşısında ne darbe yanlısı ne de darbe karşıtı bir tepki vermiştir. Askeri yönetim iş başına geldikten sonra, yeni bir anayasa hazırlanması için çalışmalarına başlamış öncelikle bir profesörler kurulu atamış daha sonra Kurucu Meclis oluşturularak bu meclis bünyesindeki Anayasa Komitesi tarafından nihai hali verilmişti (Zürcher, 2004).

27 Mayıs darbesine ilişkin oldukça kabul gören bir yorum bu darbenin 'ilerici' bir darbe olduğudur. Ayrıca, 27 Mayıs darbesi 'direnme hakkı'na dayandırılmış ve bir 'hürriyet mücadelesi' ve 'hukuk devleti ihtilali' olarak görülmüştür (Esen, 1971). Amacı ne olursa olsun, iktidarın seçimle değil, kuvvet yoluyla el değiştirmesi anti-demokratik ve hukuka aykırı bir uygulamadır. O halde, 27 Mayıs Hükümet Darbesinin, tüm diğer hükümet darbeleri gibi, anti-demokratik ve hukuka aykırı bir hareket olduğu söyleyebiliriz.

1960 darbesini oldukça kısa bir süre sonunda 1971 Askeri Muhtırası takip etmiştir. 1961 Anayasası sonrasında Türkiye'de demokratik ortam hiç gelişemediği kadar gelişme göstermeye başlamıştı. Bu özgürlükçü ortam içinde siyasal örgütlenmeler serbestçe yapılmakta, temsili demokrasinin gelmiş olması ile toplumun her kesimi mecliste temsil edilebilir hale gelmişti. Özellikle, sol gruplar yaygın bir şekilde örgütlenmeye ve 1950lerde hızlanan sanayileşme ve kırdan kente göç ile büyüyen işçi sınıfı tarafından benimsenmeye başlamıştı.

12 Mart muhtırası 27 Mayıs benzeri sola daha yakın bir askeri darbenin önünü kesmek için yapılmıştı. Genel Kurmay Başkanı ve dört Kuvvet Komutanı'nın imzaladıkları bir muhtıra ile ortaya çıkan 12 Mart'ın 27 Mayıs müdahalesinden farkı

parlamentonun kapatılmamış olmasıdır. Ancak, komuta heyeti, hükümeti ve meclisi muhtıradaki şartlar yerine getirilmediği takdirde TBMM'yi kapatacaklarını söyleyerek tehdit etmişlerdir. Muhtıradaki ilk istek mevcut hükümetin istifa etmesiydi. Hükümet bu isteğe boyun eğerek istifa etti ve böylece adı ara rejim olarak konulan 12 Mart dönemi başlamış oldu.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Eylül 1980 günü emir komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği askeri müdahale, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde silahlı kuvvetlerin yönetime karşı üçüncü açık müdahalesidir. Bu müdahale ile Süleyman Demirel'in Başbakan'ı olduğu hükümet görevden alındı, Türkiye Büyük Millet Meclisi lağvedildi, 1970 sonrasında değiştirilen 1960 Anayasası tamamen rafa kaldırıldı ve Türkiye siyasetinin ve ekonomisinin baskı altında yeniden yapılandırıldığı bir dönem başladı. 12 Eylül 1980 ardından partiler lağvedildi, parti liderleri önce askeri üslerde gözetim altında tutuldu, ardından yargılandı. Bu durum, siyasi partilerin sürekliliği konusunda tarihsel sorunlar yaşayan Türkiye'de siyasi temsilin demokratikleşmesi önünde yeni bir engel oluşturdu, siyasi gelenekler tamamen alt-üst edildi.

12 Eylül 1980 darbesi, özellikle 1970lerin ikinci yarısından itibaren yaşanan siyasi ve ekonomik sorunların hiçbirine çözüm bulamayan siyasi iktidarlara karşı düzenlenmiş olması nedeniyle halk tarafından belli bir destek gördü. Hükümetlerin yönetememeleri, Meclisin etkin çalışmaması ve siyasi cinayetlerin yol açtığı kriz durumu, 12 Eylül öncesi dönemin son Başbakanı Süleyman Demirel'in '70 sente muhtacız' sözü ile özetlenen işsizlik, kıtlık ve işyeri anlaşmazlıkları ile yoğunlaşmasının ardından gelen 12 Eylül darbesine karşı bir direniş olmadığı gibi, büyük çoğunluk, darbe liderlerini, ülkenin yeni liderleri olarak kısa sürede benimsedi.

Yukarıda genel özellikleri anlatılan 1960, 1971 ve 1980 darbelerinin her biri Türkiye'de farklı etkiler yaratmıştır. Türk anayasa hukuku literatüründe, 27 Mayıs Hükümet Darbesi genellikle olumlu karşılanmıştır. Bazı yazarlarda 27 Mayıs Hükümet Darbesine yapılmış açık övgüler vardır. Örneğin; Bülent Nuri Esen 27 Mayıs Hükümet Darbesini 'anayasal düzeni korumak uğrunda ihtilal'; 'Türkiye'de istibdat teşebbüslerine son verici ve demokratik düzeni koruyucu bir hareket' ve 'meşru ihtilal' olarak nitelendirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında oluşturulan 1924 Anayasası özgürlüğe ve demokratik haklara yönelik bir anayasa değildi. 1960 Askeri darbesi sonrasında

hazırlanan 1961 Anayasası ise ülkede özgürlükçü bir hava yaratmıştı. 1961 Anayasası ile birlikte, çoğunluktaki partinin her istediğini yapmasını engelleyecek bir senato oluşturulmuş, Milli Güvenlik Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Yüksek Hakimler Kurulu, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu (TÜBİTAK), İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Milli Prodüktivite Merkezi Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi özerk kurum ve kurullar oluşturulmuştur. Anayasaya girmemesine karşın nispi temsil yöntemi de 1961 Anayasası ile eş zamanlı olarak uygulanmaya başlamıştır (Akşin, 2007). Kurulan özerk kuruluşlar, sendika kurma özgürlüğü, derneklerin özgürce kurulabilmesi, Anayasa Mahkemesi'nin ve Senato'nun hükümet üzerinde denetleyici bir güç oluşturması ile birlikte toplumun her kesiminde bir rahatlama olmuştur. Ayrıca, örgütlenme serbestisi ile birlikte Türk siyasal yaşamına Türkiye İşçi Partisi (TİP) girmiş ve böylece ilk defa sol bir parti legal olarak kurulmuş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) girebilmiştir.

1971 Muhtırasıyla birlikte, 1961 Anayasası'nda ki özgürlükçü maddelere sınırlamalar getirilmiştir. Özbudun (1995: 24) tarafından işaret edildiği gibi bu dönemde yapılan anayasa değişikliklerinin ana yönleri şöyledir: Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi (m.64); üniversite özerkliğinin zayıflatılması (m.120); TRT'nin özerkliğinin kaldırılması (m.121). Bütün temel hak ve özgürlükler için geçerli genel bir sınırlama hükmünün getirilmesi (m.11); temel hak ve özgürlükler için yasal sınırlama sebeplerinin artırılması (m.11); devlet memurlarının sendika kurma hakkının ortadan kaldırılması (m.119); Üyelerinin atanmasında Bakanlar Kurulunun aday gösterdiği Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması (m.136); tabii yargı yolu yerine kanunî yargı yolunun getirilmesi (m.32); küçük siyasal partilerin Anayasa Mahkemesine başvurma olanağının kaldırılması (m.149). Ayrıca sivil iktidardan askeri otoriteye yeni tavizler vermiştir. Bu çerçevede askerî yargı sivil yargının aleyhine genişlemiş, asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargısal denetimi Danıştay'dan alınarak yeni kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesine verilmiştir (m.140). Diğer yandan, sıkıyönetime geçiş kolaylaştırılmış (m.124) ve sivillerin askerî nitelikte olmayan suçlarından dolayı yargılanmaları mümkün kılınmıştır (m.138/2).

1961 Anayasasında 1971 muhtırası sonrasında yapılan değişikliklerle toplumda oluşan rahatlama büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. 1973'ten sonraki yıllarda hem bütün dünyada yaşanan petrol şokuyla hem de yurt dışındaki işçilerden

gelen dövizlerin büyük ölçüde kesilmesiyle birlikte Türkiye'nin 1960'larda yaşadığı ekonomik refah bitmiş ve ülke dış borçlanmaya hız vermiştir. Ekonomik gidişin kötüleşmesiyle birlikte toplumsal hareketler başlamış ve ülke bir kaosa doğru sürüklenmiştir. Anayasal değişikliklerin yapılması ve özellikle sol grupların üzerinde oluşturulan baskılar nedeniyle sol gruplar legallikten illegalliğe kaymaya başlamıştır. Askeri darbeye zemin hazırlayan terör olaylarının artmasının ardından gerçekleştirilen 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra, politik yapı tamamen değiştirilmiştir. Halk siyasetten uzaklaştırılmış ve devlet kurumları büyük ölçüde askerlerin denetimine geçmiştir.

Sonuçları açısından 1960 Darbesi ilerici, 1971 ve 1980 darbeleri ise gerici (karşı devrim) olarak nitelendirilmesine karşın, ülke yönetimindeki bütün sorunların siviller tarafından çözülmesi gerektiği ve askerlerin ülkeye karşı yapılabilecek dış tehditleri engelleme görevinde olduğu unutulmamalıdır. Askeri darbe sebebi ne olursa olsun demokrasiye indirilmiş bir keskin kılıç olarak düşünölmelidir. Askeri darbeler, mevcut sistemi zor kullanarak değiştirme yöntemi olduğuna göre bu yöntemin hiçbir zaman demokraside kabul edilemeyeceği unutulmamalıdır. Unutulmamalıdır ki gerçek bir demokraside en kötü çözüm bile darbeden daha iyidir.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina. Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997.

Eroğul, Cem. Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitapevi, Ankara, 1990.

Esen, Bülent Nuri. Türk Anayasa Hukuku, Ayyıldız Matbaası, 1971.

Kemal Gözler. "1961 Anayasası", www.anayasa.gen.tr/1961anayasasi.htm, Erişim Tarihi, 20/01/2010.

Özbudun, Ergun. Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Hukuk Yayınları, 1995.

Zurcher, Eric Jon. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Kitapevi, İstanbul, 2004.